

TEORIJA ELITA I PITANJE DEMOKRACIJE

RADE KALANJ

Filozofski fakultet, Zagreb

Autor polazi od konstatacije da je teorija elita i elitizam u suvremenoj sociologiji najviše — ako ne i isključivo — prisutna na tri disciplinarna područja: na području sociologije kulture, na području političke sociologije, te na području analize socijalne strukture i socijalnih konflikata. Na svim tim područjima ona je blisko povezana sa srodnim filozofskim disciplinama, a to znači s filozofijom kulture, političkom filozofijom i socijalnom filozofijom.

Dok klasični teoretičari elita svode povijest društva na borbu elita za vlast, neoelitisti hvale pluralističko natjecateljski aranžman vlasti.

Teorija elite i elitizma u suvremenoj je sociologiji najviše ako ne i isključivo — prisutna na tri disciplinarna područja: na području **sociologije kulture**, na području **političke sociologije** te na području **analize socijalne strukture i socijalnih konflikata**. Na svim tim područjima ona je blisko povezana sa srodnim filozofskim disciplinama, a to znači s filozofijom kulture, političkom filozofijom i socijalnom filozofijom. No isto tako ne treba zanemariti njezinu bitnu povezanost s kulturologijom, kad je riječ o sferi kulture, i s politologijom, kad je riječ o analitičkom promatranju politike.

Valja, međutim, imati na umu da je prisutnost teorije elite u navedenim disciplinarnim područjima različita po intenzitetu, dosezima i aktualnosti. U sociologiji kulture ona je, čini se, sve rjeđi metodički obrazac, što nikako ne znači da je posve napuštena. Tu je njezin vrhunac bio dosegnut tokom šezdesetih godina, najvećim dijelom pod snažnim duhovnim utjecajem predstavnika kritičke teorije društva koji su, pledirajući za »autentičnu umjetnost« i »visoku kulturu«, upozorili na opasnost »nesvjesnog i pasivnog« života modernih organiziranih masa. Radilo se zapravo o snažnom valu kritike masovne kulture, »kulturne industrije«, »medijske galaksije«, jednodimenzionalne i unificirane, komercijalizirane kulture u ime kulture kao kritičke refleksije i individualne transcendencije. Propitivanje te dihotomije između masovne i elitne odnosno »visoke« kulture sačinjavalo je šezdesetih godina svojevrsni duh vremena u kojem je do krajnosti bilo zaoštreno pitanje elita i elitizma. Ali, koliko god zaoštreno i izazovno to pitanje nije rezultiralo osobito brojnim i zaokruženim radovima na razini konkretne sociološke analize. U tom pogledu frankfurtovci, izgleda, nisu dobili svoje prave nastavljače; mnogim

njihovim vrlo značajnim tezama i upozorenjima prijeti opasnost da u povijesti ideja ostanu zabilježeni kao puki referentni stereotipi.¹

Po svemu sudeći, danas se dihotomna (masovno-elitna) struktura kulturne sfere sve više zaboravlja, potiskuje ili čak posve napušta. Smatra se da je njezin manihejski radikalizam anakron i da nema gotovo nikakve veze s navodno neumitnim demokratizirajućim trendom kulturne proizvodnje i reprodukcije koji nadilazi razliku između kulture masa i kulture elita. No, bez obzira na svu kulturnu demokratizaciju, iluzorno je tvrditi da je ta razlika ukinuta, a pogotovo je krivo ne vidjeti njezine nove oblike. Što je tu posrijedi? Možda otkupljivanje kritičkog senzibiliteta tipičnog za šezdesete godine ili pak snažna tendencija masovno-demokratizirane, medijske kulture da naprosto apsorpira posebne značajke elita i elitizma te da im oduzme ili prikrije njihovu auru.

Za razliku od sociologije kulture, na području analize socijalne strukture i socijalnih konflikata metodički obrazac teorije elita sve više dobija na značenju i postaje nezaobilaznim dijelom svih ozbiljnijih radova o strukturi suvremenih društava. Pri tome i nije toliko bitno što se njihovi autori često čak ni ne pozivaju eksplicitno na terminologiju i kategorije klasične teorije elita. Bitno je da se te teorije uzimaju kao važna nadopuna ili pak kao kritički korektiv poznatih teorijskih pristupa analizi klasa i društvenih grupa, razumijevanju izvora društvene moći i društvenih sukoba. Uzmimo samo dva primjera koji to sasvim dobro ilustriraju. Prvi se primjer odnosi na poznato djelo Ralfa Dahrendorfa **Klase i klasni sukobi u industrijskom društvu**.² U poglavlju pod naslovom **Društvena struktura, interesne grupe i grupni konflikti** Dahrendorf cijela dva odjeljka posvećuje problematici vezanoj za teoriju elita: **Elite i društvene klase** i **Mase i potlačene klase**. On se posebno zadržava na shvaćanjima Pareta, Mosce i Arona, napominjući da shvaćanja navedena trojice teoretičara najviše odgovaraju njegovim vlastitim pogledima te da ih valja ispitati s posebnom skrupuloznošću. On ih i ispituje, prije svega u svjetlu Marxove teorije klasa, ali ipak zaključuje da je glavni nedostatak tih teorija upravo u tome što svoju pažnju koncentriraju samo, ili pretežno, na elitu i vladajuću klasu pa time **sve društvene promjene svode na promjene sastava vladajuće klase**, a to znači samo na jedan tip društvene mobilnosti.³

Drugi se primjer odnosi na knjigu Anthonyja Giddensa **Klasna struktura razvijenih društava**.⁴ U poglavlju **Ponovno promišljanje teorije klasa** on se minuciozno bavi problematikom elita. Smatra da spisi klasičnih predstavnika teorije elita, prije svega Pareta i Mosce, u biti sačinjavaju pokušaj da se Marxovo poimanje klasa, koje se temelji na odnosima proizvodnje, prevlada takvim shvaćanjem koje klase izvodi prije svega iz političke diferencijacije. Giddens ne misli da je taj pokušaj prevladavanja Marxa uspio, ali ipak napominje jednu slabost Marxove teorije koja djelomično daje za pravo »elitistima«. Marx naime nije uspio na sistematičan način specificirati modalitete

¹ Usp. Alain Swingewood, *Il mito della cultura di massa*, Editori Riuniti, Roma, 1980, str. 31—43.

² Ralf Dahrendorf, *Classi e conflitto di classe nella società industriale*, I, II, Editori Laterza, Roma-Bari, 1977.

³ Ralf Dahrendorf, *Classi e conflitto di classe nella società industriale*, II, str. 315.

⁴ Anthony Giddens, *La struttura di classe nella società avanzate*, Il Mulino, Bologna, 1975.

pomoću kojih se ekonomska hegemonija kapitalističke klase »prevodi« u političku dominaciju vladajuće klase. Jer kad bi se radilo jednostavno o tome da ekonomska kontrola znači izravno i političku vlast, onda bi se iz toga mogao izvesti zaključak da i u socijalizmu (kao i u kapitalizmu i svakom drugom kompleksnom društvu) klasa koja ima vlast nad sredstvima za proizvodnju automatski zadobiva i političku vlast, poziciju politički vladajuće klase. Iako to povijesno nije tako, iako dakle Marxova teorija klase ima ozbiljne nedostatke, Giddens smatra da je ona daleko kompleksniji i plodonosniji okvir za razumijevanje društvene strukture i dinamike nego što je to teorija elita.⁵

Kad je riječ o području političke sociologije onda treba reći da je tu metodički obrazac teorije elita dosegao svoje najrazrađenije forme i dao najznačajnije rezultate. Konceptualizacija teorije elita na tom je analitičkom području otišla najdalje i ona se danas dosta široko koristi u analizi sociopolitičkih fenomena, odnosa i procesa. Razumije se, fenomeni politike, odnosno povezanost političke sfere sa socijalnim procesima po naravi su takvi, i takva im je temeljna strukturacija, da paradigma teorije elita tu dobija svojevrsno privilegirano mjesto, iako ponekad daje samo privid analitičke relevantnosti. Dobri poznavaoци teorije elita smatraju da ona danas nema neke osobito originalne predstavnike, ali da je broj egzegetskih djela i analitičkih radova koji se inspiriraju elitističkim pristupom, ili ga uzimaju kao jedan od važnih socioloških pristupa, u stalnom porastu. Naravno, ne u svim sociološkim krugovima podjednako.

Na tu činjenicu porasta interesa za teoriju elita i njegovog raznolikog intenziteta u pojedinim zemljama opširno ukazuje Ettore Albertoni u knjizi **Učenje o političkoj klasi i teorija elita.**⁶ Karakteristično je da on cijeli svoj prikaz, koji je zapravo sav usmjeren na to da pokaže kasnije recepcije Moscine teorije, koncipira kao odnos između **elitizma, neolitizma i demokracije.** Po njegovom je mišljenju teorija elita, kao sociološka paradigma i kao predmet interpretativnih razmatranja, najzastupljenija u Italiji. To je i logično ima li se na umu da su utemeljitelji te teorije mahom Talijani i da ona ima svoje nastavljače u talijanskoj akademskoj sociologiji. Albertoni napominje da su 1985. godine objavljena četiri sveska »Međunarodnog arhiva Gaetana Mosce za proučavanje političke klase«⁷ i da je tu zastupljeno pedeset autora, ne samo iz Italije nego i iz drugih zemalja. Predmet analize nije samo Mosca, nego su to također Pareto i Michels. Pored toga, na inicijativu navedene talijanske institucije (»Međunarodnog arhiva Gaetana Mosce...«), i u suradnji s Centrom za istraživanje elita (Pariz), u Mexicu je 1984. održan međunarodni seminar koji se problemom političke klase i teorije elita bavio teorijsko-historijski i empirijsko-politološki, s komparativnim uvidima u različite recepcije teorije elita u pojedinim kulturnim sredinama Taj međunarodni seminar, koji je održan na temu »politička klasa, političke elite i političke partije«,⁸ Albertoni smatra najboljim i najkompletnijim suvremenim prikazom

⁵ *Ibid.*, str. 33—42.

⁶ Ettore Albertoni, *Dottrina della classe politica e teoria delle élites*, Giuffrè editore, Milano, 1985, 260—319.

⁷ »Archivio Internazionale Gaetano Mosca per lo studio della classe politica«, I, II, III, IV, Giuffrè editore, Milano, 1985.

⁸ Navedeno prema: Ettore Albertoni, *Dottrina della classe politica e teoria delle élites*, str. 260.

statusa teorije elita u modernoj sociologiji i političkoj znanosti On konstatira da se iz svih tih studija i radova može izvesti jedan zajednički zaključak. Naime, historijski gledano, **zbiva se prijelaz učenja o političkoj klasi prema teoriji o natjecanju elita u modernom sistemu stranačkog pluralizma a zatim slijedi teorija neoelitizma koja se uobličava u raznim doktrinarnim oblicima.'**

Pored talijanskog sociološkog i politološkog kruga, teorija elita najintenzivnije je prisutna u suvremenim američkim socijalnim znanostima. Ta je prisutnost, prema Albertoniju, dvovrsna. S jedne je strane riječ o originalnim radovima koji se kreću na crti: Burnham, Schumpeter, Mills, R. Dahl sa svojom poznatom knjigom **Poliarhija** koja, prema Albertoniju, predstavlja »najpotpuniji doprinos na planu empirijskog istraživanja«. ¹⁰ S druge pak strane riječ je o cijelom nizu značajnih autora koji su uspješno primjenjivali paradigmu teorije elita na razmatranje suvremene američke demokracije i koji su tu teoriju aktualizirali u svjetlu najrecentnijih fenomena politike. Albertoni se posebno osvrće na autore kao što su Charles Edward Merriam, Harold Lasswell, Abraham Kaplan, Joseph la Palombra, James H. Meisel, Geraint Parry čiju knjigu **Političke elite** ¹¹ Albertoni smatra najmeritornijom za donošenje zasnovanih sudova o današnjem stanju i analitičkoj vrijednosti teorije elita. ¹²

Što se tiče njemačkog i francuskog konteksta tu stvari stoje nešto drugačije. U Njemačkoj nema osobito raširenog interesa za teoriju elita, ali ono što postoji to je dosta temeljito. Albertoni posebno upozorava na političkog sociologa Otto Stammera čiju studiju **Problem elita u demokraciji**, ¹³ koja se bitno naslanja na Schumpeterove teze, smatra najsuptilnijim sociološkim pogledom na današnje oblike regrutiranja elita. Zanimljivo je da Stammer zastupa tezu o korisnosti političkih elita ili kompetitivnih vodećih političkih grupa. One su za njega neka vrsta brane protiv narastanja autoritarizma. On smatra da demokratski sistem može funkcionirati jedino ako postoje određene društvene pretpostavke, a među tim pretpostavkama najvažnije je ono što se naziva »dostatni ljudski materijal politike«, odnosno postojanje jednog sloja koji se »posvećuje politici kao posve prirodnoj stvari«. ¹⁴ Pored Stammera, Albertoni među njemačkim autorima još ističe Arnolda Zingerlea, Gottfrieda Salomona i Rudolfa Vierhausa — koji u svojoj studiji **Elite i ideologije u Evropi** iznosi tezu da »elite sa sociološkog i historijskog stajališta nisu aristokratske grupe po rođenju, posvećene kaste ni kapitalističke klase, već grupe koje imaju određene funkcije i ovlasti u institucionalnom sistemu socijalno-političkih asocijacija«. ¹⁵

⁹ *Ibid.*, str. 259.

¹⁰ Robert A. Dahl, *Polyarchy, Participation and Opposition*, New Haven, Yale University Press, 1971. Vidjeti o tome opširnije u: E. Albertoni, *Dottrina della classe politica e teoria delle élites*, str. 282.

¹¹ Geraint Parry, *Political elites*, London, Allen and Unwin, 1969. Vidjeti opširnije u: E. Albertoni, *Dottrina della classe politica e teoria delle élites*, str. 283—284.

¹² *Ibid.*, str. 283.

¹³ Otto Stammer, *Das Elitenproblem in der Demokratie*, u: *Politische Soziologie und Demokratieforschung*, Berlin, 1965. Navedeno prema: E. Albertoni, *Dottrina della classe politica e teoria delle élites*, str. 287.

¹⁴ *Ibid.*, str. 291.

¹⁵ *Ibid.*, str. 291.

Što se tiče francuske recepcije teorije elita Albertoni konstatira da je za Francuze karakteristična gotovo supstancijalna nesklonost prema problematici elitizma. Francuzi su, gotovo na razini kolektivno nesvjesnog, uvjereni da je problem elita kod njih apsolviran zauzećem Bastille i Velikom revolucijom. Stoga nije ni čudno da se u najreprezentativnijim radovima povijesti političkih ideja, primjerice u Prélotovoj **Povijesti političke misli**,¹⁶ Touchardovoj **Povijesti političke misli**,¹⁷ Châteletovim **Političkim koncepcijama XX stoljeća**,¹⁸ daju prilično oskudne informacije i tematizacije o teorijama elita. Iznimku čini monumentalna knjiga Georgesa Burdeaua **Rasprava o političkoj znanosti**¹⁹ (u trinaest svezaka) koja se dosta bavi pojmom političke klase i tumačenjem Mosce, ali to je bavljenje po Albertonijevom mišljenju dosta rigidno i bez osobite sociološke imaginacije. Pa ipak, ako ništa drugo, francuska sociologija ima jednog Raymonda Arona koji je za teoriju elita relevantan ne samo kao interpret nego, prije svega, kao originalan mislilac, koji zaslužuje posebnu pažnju. Njegov se odnos prema teoriji elita, odnosno njezinom klasičnom nasljeđu, najbolje vidi u poznatoj knjizi **Etape sociološke misli**²⁰ gdje se Paretu, jednako kao Tocquevilleu, Marxu, Weberu, Durkheimu itd, posvećuju veliki prostor kao jednom od utemeljitelja sociološke znanosti. No, za razumijevanje vlastitih Aronovih koncepcija u vezi s elitama i elitizmom u modernom industrijskom društvu najrelevantnije su njegove knjige **Klasna borba, Nove lekcije o industrijskim društvima**²¹ i **Demokracija i totalitarizam**.²² Pored Arona, Albertoni upozorava i na neke druge, manje ili više poznate, francuske autore relevantne za teoriju elita: M. Duverger sa svojim razmatranjima o problematici političkih partija, Guy Perrin sa vrlo temeljitom knjigom o Paretu, M. Maffesoli sa razmatranjima o totalitarnom nasilju.

U većini krtičkih razmatranja o pojavi i genezi teorije elita već je uobičajen stav da je ona nastala kao protuteža demokratskoj ideologiji ili pak kao njezin kritički, često i otrežnjavajući korektiv. S druge strane, smatra se da je ona izravno ili neizravno radikalna reakcija na marksističku teoriju društva i njezin socijalni projekt. Ta tvrdnja možda vrijedi za velike rodonačelnike i sistematičare teorije elita, Moscu, Michelsa i Pareta, ali za mnoge kasnije društvene mislioce koji su se bavili analizom elita to se ne bi moglo reći bez ostataka (primjerice za Millsa, Bottomora i Mannheima). Ali bez obzira na te razlike i relativnost izrečenog stava, činjenica je da problem elita uvijek ide uz problem demokracije, neovisno o tome da li neko brani elite od masovne demokracije ili pak masovnu demokraciju od elita. Činje-

¹⁶ Marcel Prélot, *Histoire des idées politiques*, Dalloz, Pariz, 1970.

¹⁷ Jean Touchard, *Histoire de la pensée politique*, PUF, Pariz, 1958.

¹⁸ François Châtelet — E. Pisier Kouchner, *Les conceptions politiques du XX siècle*, PUF, Pariz, 1981.

¹⁹ Georges Burdeau, *Traité des sciences politiques*, L. G. D. J., Pariz, 1982, svezak I, str. 64—77.

²⁰ Raymond Aron, *Les étapes de la pensée sociologique*, Editions Gallimard, Pariz, 1967, str. 407—496. O Paretu i, općenito, o teoriji elita još vidjeti: Randall Collins — Michael Makowski, *Storia delle teorie sociologiche*, Zanichelli, Bologna, 1980, str. 190—194; 206—224; Hari Elmer Barnes, *Uvod u istoriju sociologije*, Beogradski Izdavačko-Grafički Zavod, Beograd, 1982, II, str. 613—626; Raymond Boudon — François Bourricaud, *Dictionnaire critique de la sociologie*, PUF, Pariz, 1982, str. 213—220.

²¹ Raymond Aron, *La lutte de classes. Nouvelles leçons sur les sociétés industrielles*, Gallimard, Pariz, 1964.

²² Raymond Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Gallimard, Pariz, 1965.

nica da je baš Italija rodno mjesto teorije elita nipošto ne začuđuje. Tu ona zapravo nasljeđuje tradiciju Machiavellijeve političke misli u kojoj bitno mjesto zauzima teza o suprotnosti između manjine koja drži vlast i mase onih nad kojima se vlada. Prodor moderne demokracije i takozvanog masovnog društva probudio je strah od vladavine svjetine, i iz tog straha mogu se objasniti shvaćanja jednog Nietzschea ili pak Ortege y Gasseta u njegovoj glasovitoj knjizi **Pobuna masa**. Oni se doduše ne pozivaju mnogo na Machiavellija, ali bez njegovih pretpostavki ne bi ih se moglo u potpunosti shvatiti. Njihova razmatranja o karakteristikama masa i vladajućih manjina (elita) još dakako nemaju karakter konceptualne sociologije već predstavljaju svojevrsnu socijalnu filozofiju i filozofiju kulture. Pravu sistematsku sociologiju elita utemeljili su Talijani Mosca, Pareto i Michels u doba pune zrelosti parlamentarnog višestranačkog sistema i u vrijeme kada se na povijesnoudruštvenoj sceni oblikuju velike partije socijalističkog usmjerenja kojima je demokracija bitno programsko načelo. To je vrijeme kad forme političkog vođenja socijalnih promjena dobivaju svoje pune i dovršene, zrele izraze u stranačkim organizacijama, programima i normama. Iz toga slijedi potpuno logična zaokupljenost Michelsa i Ostrogorskog fenomenima modernih političkih partija, i to prije svega u vezi s mogućnostima, granicama i dometima demokracije. Činjenica je da su ovi mislioci, bez obzira na njihova ideološka uvjerenja i njihove ne baš odviše velike demokratske sklonosti, osobito kad je riječ o koncepcijama socijalističke demokracije, ukazali na jedan evidentan problem velikih političkih partija, a to je problem koncentracije vlasti na vrhovima stranačkih piramida, problem oligarhizacije političkih organizacija koji im je toliko imanentan da se može izjednačiti sa željeznom zakonom. Da li ćemo taj dominantni vrh stranačkih piramida nazivati političkom klasom (poput Mosce), ili elitom (poput Pareta), ili menadžerskom grupom (poput Burnhama), ili pak vodstvom (leadershipom) poput Schumpetera, ili elitom vlasti poput Millsa, ili nekako drugačije — sve to ne mijenja mnogo na stvari. Prema svim teoretičarima elita, političke se stranke — bez obzira na temeljitost i jasnoću svojih demokratskih intencija — uvijek strukturiraju u dihotomiji elita-masa.

Sve to, dakle, govori u prilog već izrečenoj tezi da je odnos prema demokraciji, njezinim mogućnostima i granicama glavna objektivna sociopolitička pretpostavka na kojoj se oblikuju razne verzije teorije elita. Ona nije frontalni napad na demokratski model kao takav, napad koji bi smjerao popravljajući tog modela, otklanjanju njegovih inherentnih slabosti kako bi bolje, odnosno idealno, funkcionirao. Ona je više svojevrsna alternativa tom modelu, koja zahtijeva priznavanje njegovih pukotina kao prirodnih i, stoga, organizaciju društva koja počiva na jednostavnom priznavanju realnosti elita. Radikalni kritičari teorije elita, ili oni interpreti koji se koncentriraju samo na pokazivanje njenih krajnjih solucija, često zaboravljaju činjenicu da ona pak ima svoje korijene u evropskoj političkoj tradiciji. Riječ je naime o tome da postoji stalni sukob i trenje između dvaju tradicionalno suprotstavljenih principa: **principa predstavnštva** i **principa narodnog suvereniteta**. Odatle proizlaze i dvije konceptualne tendencije u političkom mišljenju ili, kako bi to rekao Umberto Cerroni, specifična konceptualna simbioza između dviju tendencija.²⁹ Prvu tendenciju sačinjava teorijska redukcija demokracije

na puku metodu slobodnog izbora predstavnika, i tu tendenciju predstavlja ju mislioci kao što su Mosca, Pareto, Schumpeter, Kelsen. Drugu tendenciju sačinjava težnja k uspostavljanju »instanci podružljene vlasti«, a to znači modela »samorukovođenja« i ukidanja podjele na one koji vladaju i one kojima se vlada (na primjer: Gramsci, Lenjin). Na teorijskom planu te dvije tendencije proizvode dvije opće orijentacije suvremene političke kulture: jednu koja radi na sve većoj autonomizaciji političke sfere a čije su krajnje točke razni oblici odvajanja države od društva (staljinizam, birokratizam, izvitopereni parlamentarizam) i drugu koja, u raznim formama, zagovara redukciju politike na puku funkciju socijalne promjene. U tom kontekstu treba promatrati i pristupe zagovornika i analitičara elitizma. Ovdje je svakako relevantno navesti jedno interesantno razmišljanje Umberta Cerronia u njegovoj knjizi **Teorija masovnog društva**. On konstatira da su suvremene političke studije već dugo usredotočene na definiciju političke demokracije u kojoj se susreću tri velike intelektualne tradicije 19. stoljeća: **tradicija Kelsenovog pravnog normativizma, weberovska sociološka tradicija i politološka tradicija elitizma** Mosce, Pareta i Michelsa.²⁴ Prva je iznad svega zabavljena proceduralnom koncepcijom demokratskih tehnika, druga je zaokupljena osvjetljavanjem veze između tih tehnika i mehanizama kapitalističkog tržišta i njegove racionalnosti i proračunljivosti, dok je treća pak nastojala ukazati na problem formiranja vladajućih elita kao centralni problem funkcioniranja političkog sistema.

S ovog je aspekta možda najzanimljiviji Schumpeterov primjer, zapravo njegovo stajalište u već klasičnoj knjizi **Kapitalizam, socijalizam, demokracija**. Schumpeteru se ne može zamjeriti da nije zainteresiran za demokraciju. Dapače, njemu su i kapitalizam i socijalizam analitički interesantni kao političko-društveni sistemi samo pod pretpostavkom demokracije. No on je i odviše realistički nastrojen mislilac a da bi vjerovao u čiste modele demokracije, bila ona liberalnokapitalistička ili socijalistička. Stoga on dolazi do zaključka da klasična teorija demokracije, zasnovana na općem dobru i volji naroda, teško može funkcionirati jer »narod uistinu nikad ne vlada ali svagda se na osnovi definicije može prikazati da vlada.«²⁵ Umjesto toga on realistički zagovara »drugu teoriju demokracije« odnosno takvu političku metodu koja barem osigurava moguću razinu demokracije. A za njega je ta »demokratska metoda ono institucionalno uređenje dolaženja do političkih odluka u kojem pojedinci dobivaju ovlast da odlučuju konkurentskom borbom za pridobivanje glasova naroda.«²⁶ Riječ je, dakle, o pojedincima, odnosno elitnim grupama, koje se nadmeću za osvajanje političkog vodstva. Drugim riječima, političko je vodstvo legitiman princip funkcioniranja demokratskih političkih sistema. Ovo je stajalište kod Schumpetera najizvedenije, ali on nije jedini koji tako ili slično misli o odnosu moderne demokracije i političkih elita. Ako ništa drugo, on je poljuljao staro, modelsko i optimistički komotno stajalište o demokraciji kao vladavini naroda. Imajući to

²³ Usp. Umberto Cerroni, *Teoria della società di massa*, Editori Riuniti, Roma, 1983, 19.

²⁴ *Ibid.*, str. 204.

²⁵ Joseph A. Schumpeter, *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Globus, Zagreb, 1981, str. 314.

²⁶ *Ibid.*, str. 342—343.

na umu G. Parry s pravom konstatira da su »elitisti prisilili političke filozofe da preispitaju status mnogih vrijednosti koje se općenito vezuju za demokraciju, kao što su jednakost i sloboda, te su time ukazali na nužnost revizije demokratske teorije, što ni protivnici elitizma više ne mogu poricati.«²⁷

Jedan od ključnih momenata unutar političke sociologije, u kojem najviše dolazi do izražaja analitički obrazac teorije elita, jest moment političke dinamike. Kako do nje dolazi i kako se ona odvija — to je pitanje u kojem se pojedini teoretičari elita silno razlikuju ovisno o razlikama u svojim osnovnim principima. Već je dobro poznato Paretovo stajalište da ono što odvajala elitu od mase jest prirodna superiornost, psihološka nadmoć elite, razlika temperamenta između slabih i jakih. »Pretpostavimo, kaže Pareto, da u svim granama ljudske aktivnosti svakom pojedincu pripisemo oznaku koja naznačuje njegove sposobnosti... Formirajmo dakle klasu onih koji imaju najviše oznake u grani u kojoj razvijaju svoje djelovanje i dajmo toj klasi ime elita...²⁸ Također je poznato da Pareto razlikuje užu i širu pojam elite, da užu pojam označava vladajuću elitu a širu nevladajuću elitu. Politički proces je ništa drugo nego kruženje i smjenjivanje elita, a povijest pak, shvaćena u tom ključu, ništa drugo nego golemo groblje elita (aristokracija). Superiornost buržoaske vladajuće elite, nad kojom se Pareto nipošto ne skandalizira, sastoji se u njezinom lukavstvu i okretnosti u pregovorima s narodnim masama. Ta je njezina sposobnost prirodna i stoga ona i jest na vlasti. Njoj pripada ono što će Mosca, misleći ne samo na buržoaziju nego na sve vladajuće elite, nazvati »političkom formulom« kao najlucidnijim mogućim oblikom vladavine.

Kasniji teoretičari elita napustili su Paretovu koncepciju prirodne nadmoći elita. Ono što nekog pojedinca svrstava u elitu nije stvar njegove prirode nego stvar njegova **statusa**. Distinktivna točka postaje, dakle, pojam **statusa**. Tako, na primjer, prema Burnhamu u svakoj epohi postoji statusno određena vladajuća ili rukovodeća grupa ljudi. Kapitalističku buržoaziju iz prošlog stoljeća u 20. su stoljeću zamijenili menadžeri. Nekada se radilo o pojedinačnim vlasnicima a danas o brojnim akcionarima. Vlast je u rukama oligarhije rukovodilaca koji osiguravaju efikasno rukovođenje u raznim sektorima rada (financijski stručnjaci, tehničari, organizatori itd.). Prema tome, u modernom društvu vlast je u rukama elite menadžera.²⁹ Galbraithove teze iz **Nove industrijske države** o ulozi i funkciji tehnostrukture mogu se razumjeti kao nastavljanje na Burnhamove ideje. Pojam statusa kao distinktivna značajka elita dolazi kod Burnhama do najrječitijeg izraza, iako je podjednako svojstven i za druge moderne teoretičare elita. On ne znači samo prevladavanje paretovskog elitističkog naturalizma nego i nastojanje da se nastanak elita odvoji od svojih korijena u odnosima društvenog vlasništva, drugim riječima da se obesnaži klasna supstancija elitizma.

No kako se god definirala pripadnost elitnoj manjini, pomoću statusa, prirodnih sposobnosti ili klasne diferencijacije, za sociološku analizu ostaje jedno vrlo važno pitanje, koje izaziva razne nijanse i razlike u odgovorima,

²⁷ Navedeno prema: E. Albertoni, *Dottrina della classe politica e teoria delle élites*, str. 283.

²⁸ Vilfredo Pareto, *Traité de sociologie générale*, Droz, Genève, 1965, str. 400.

²⁹ James Burnham, *L'Ere des organisateurs*, Calman-Lévy, Paris, 1974, str. 20.

a to je pitanje: tvore li elite homogenu ili diverzificiranu grupu, postoji li jedna ili više elita? Paretove su postavke u tom pogledu, kao što smo vidjeli, dvoznačne. Kad je riječ o vladajućoj eliti, ona je samo jedna, i Pareto je opisuje u singularu. Kod Mosce pak elita je jedna i jedinstvena, i on je naziva **političkom klasom**. Usput valja napomenuti da je u suvremenoj političkoj sociologiji Moscin pojam političke klase vrlo aktualan i vrlo upotrebljiv za analizu. U gotovo svim političkim sistemima političke vrhove oblikuju protagonisti sličnih socioloških obilježja i sličnih odnosa prema onome što se klasično naziva *populus*. Oblikuju se slične tehnike političke vještine, slični interesi i sličan funkcionalni politički diskurs. Sve to daje analitičku legitimnost, mada ne i puni sociološki sadržaj, sintagmi »politička klasa«.

Za Burnhama — o čemu je već bilo riječi — elita je jedna, a to su moderni menadžeri. Za Riesmana pak, da i njega spomenemo u ovom kontekstu, postoji veliki broj grupa koje međusobno dijele vlast, a za pluralističko demokratsko društvo posebnu važnost imaju brojne grupe za pritisak. Vjerojatno najserioznija razmatranja o tome da li treba govoriti o jednoj ili više elita predstavlja Millsov poznati rad **Elita vlasti**. Mills dolazi do zaključka da postoji samo jedna elita i da ona ne predstavlja klasu u marksističkom smislu nego statusnu grupu. Elita u SAD — jer one su predmet Millsovih analiza — zahvaća tri institucije: **vojnu** instituciju, **industrijsku** instituciju i **političku** instituciju. Ono što tvori realnost vlasti jest veza tih triju institucija, solidarnost interpersonalnih odnosa. Američko je društvo, prema Millsu, utjelovljenje takve društvene strukture koja je rascijepljena na vladajuću manjinu i isključenu masu. »Obične ljude gone sile koje oni ne mogu ni razumjeti ni kontrolirati... Ali svi ljudi nisu obični u tom smislu riječi. Budući da se sredstva informacija i vlasti centraliziraju, neki ljudi uspijevaju u američkom društvu zauzeti pozicije s kojih, da tako kažem, mogu odozgo promatrati svakodnevni život običnih ljudi i žena i uzemiravati ih svojim odlukama.«³⁰ Millsovo je djelo izazvalo ožestoke reakcije drugih američkih sociologa. Tako se R. Dahl upustio u ozbiljno osporavanje Millsovih zaključaka, oslanjajući se na ispitivanje strukture vlasti u jednom relativno malom gradu, Newhavenu. Na osnovi svog ispitivanja on dolazi do zaključka da se radi o bitno pluralističkom sistemu te da postoje brojne vladajuće ekipe i razne liderske grupe. Nema, dakle, ni govora o tome da postoji samo jedna elita.³¹

Stajalište o pluralitetu elita zastupa i Raymond Aron, i on to smatra posve empirijski evidentnim. No, po njegovom mišljenju, to pitanje i nije toliko važno. Ono što je za njega daleko bitnije jest pitanje takozvane **autonomije** elita, a to ga najviše približava Moscinom pojmu »političke klase«. On, kao i većina elitističkih teoretičara, odbacuje marksističku tezu o tome da ekonomski vladajuća klasa nužno ima i političku vlast. To je, po njegovu mišljenju, važno samo u prvom stadiju industrijskog razvoja. U razvijenim društvima zapadnog tipa dolazi do fizičkog razdvajanja između onih koji vrše političke funkcije i onih koji vrše rukovodeće ekonomske funkcije. Ne-

³⁰ Wright Mills, *The power Elite*, Oxford University Press, New York, 1956, str. 7—8.

³¹ Navedeno prema: Jean-Pierre Cot-Jean-Pierre Mounier, *Pour une sociologie politique*, Seuil, Pariz, 1974, II, str. 133. U vezi s pitanjem pluralizma elita vidjeti također: Marina D'Amato-Nicola Porro, *Sociologia*, Editori Riuniti, Roma, 1985, str. 73—74; R. Boudon-F. Bourricaud, *Dictionnaire critique de la sociologie*, str. 213.

postojanje stroge veze između te dvije razine vlasti osigurava autonomiju djelovanja i postojanja elita.³²

Ovdje treba upozoriti na jedan zanimljiv Aronov pomak u odnosu na klasičnu teoriju elita. Klasični teoretičari svode povijest društva na borbu elita za vlast. U klasičnoj teoriji ne samo da politička dinamika nije odraz društvene dinamike nego se **društvena dinamika reducira na političku dinamiku**. Aron, u biti, ne odbacuje to stajalište. Međutim, njegovo poimanje političke dinamike znatno je složenije. Ono se temelji na analizi različitih oblika autonomnog djelovanja elita u pluralističkom političkom sistemu, a to obuhvaća i različite oblike otpora socijalnim snagama, grupama i partijama koje se suprotstavljaju postojećem stanju. Iako su elite politički autonomne, iako je politička dinamika u modernim društvima pluralističkog tipa odlučujući faktor globalnog procesa, ona se ipak ne može razmatrati izvan dinamičke igre socijalnih snaga i njihovih ekonomskih odnosa i interesa.

Ovdje bi bilo interesantno povući paralelu između Arona i Mannheima. I jedan i drugi promatraju elite u kontekstu demokratskog pluralističkog društva. I jedan i drugi smatraju da su elite značajan faktor političke dinamike u društvu, a to znači i globalne društvene promjene kao takve. Razlika je u tome što Mannheim više ostaje u horizontu mogućnosti demokracije i što demokraciju nešto drugačije tumači. On smatra, konceptualno vrlo jasno, da su tri osnovne značajke demokracije: **potencijalna ontološka jednakost svih članova društva, priznavanje životne samosvojnosti svih dijelova društva i, napokon, demokraciji je svojstveno i to da ima svoje elite i svoje načine regrutiranja elita**.³³ Dakle, iako demokracija teži izjednačavanju, ona ima svoje elite i načine kako ih regrutira. Tri su osnovna načina regrutiranja elita: birokratsko napredovanje, nekontrolirana konkurencija i klasni pritisak, vezan za pojavu velikih klasnih stranaka, gdje napredovanje prema eliti sve manje ovisi o osobnoj privlačnosti a sve više o stranačkoj ispravnosti.³⁴ Bitna je snaga grupe koju zastupa pretendent na elitni status. Prema tome, i Mannheim zagovara tezu o mnoštvenosti elita, ali ne inzistira na njihovoj autonomiji. Elite jesu faktor političke dinamike, ali to njihovo svojstvo nije nezavisno od socijalnih odnosa i sukoba.

Ako se gledaju klasične, sistematski razvijene teorije elita i njihovo nasljeđe u međuratnom i poratnom razdoblju, koje nasljeđe već citirani Albertoni naziva neoelitizmom, onda bi se mogla izvesti tri osnovna zaključka o glavnim idejama suvremenog elitističkog pristupa:

1. Uvjerenje da i u liberalnom režimu, u režimu s participacijom masa, **političku vlast uvijek vrši manjina nad većinom;**
2. Uvjerenje da politička vlast nastaje iz kompleksne socioekonomske, ideološke i kulturne dinamike **među organiziranim manjinama** i u njihovoj permanentnoj međusobnoj borbi za **prevlast** jedne nad drugom;

³² Raymond Aron, *Démocratie et Totalitarisme*, 148-149.

³³ Karl Mannheim, *Eseji o sociologiji kulture*, Stvarnost, Zagreb, 1980, str. 185.

³⁴ *Ibid.*, str. 188. O Mannheimovoj analizi konzervativnog elitizma vidjeti posebno studiju Davida Kettlera, Volkera Meja i Nicoa Stehra: *Karl Mannheim et le conservatisme*, objavljenu u *Cahiers Internationaux de Sociologie*, srpanj-prosinac, 1987, str. 245-256.

3. Identifikacija demokracije s političkim poretkom, snažno ukorijenjenim u običajima i različitim interesima agenata društva, sposobnog da jamči sučeljavanje različitih manjina na osnovi formalnih procedura koje osiguravaju slobodu i sudjelovanje masa u nadmetanju.³⁵ Drugim riječima, udaljujući se od klasičnih uzora, neolitističke se teorije u biti svode na pohvalu pluralističko-natjecateljskom aranžmanu vlasti.

(Tekst predan redakciji: 20. Travnja 1988. god.)

THE THEORY OF ELITES AND THE QUESTION OF DEMOCRACY

RADE KALANJ

The Faculty of Arts, Zagreb

The author states that the theory of elites and elitism in the contemporary sociology is mostly, if not exclusively, present in three disciplinary fields: in sociology of culture, in sociology of politics as well as in the analysis of social structure and social conflicts. It is also closely connected with related philosophical disciplines, i.e. with philosophy of culture, political philosophy and social philosophy.

While classical theoreticians of elites identify the history of society with elites struggle for power, the neolitists on the other hand, praise the organization of government of pluralistic and competitive character.

---

³⁵ Usp. E. Albertoni, *Dottrina della classe politica e teoria delle elites*, str. 316.